

СОМАТИК ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИ ЯСАЛИШИДА ФАОЛ ВА НОФАОЛ СОМАТИК СҮЗЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7388962>

Исомиддинова Турсуной Исомиддин қизи
Тошкент давлат шарқшунослик университети
Стажёр-тадқиқотчи
isomiddinovnatursunoy@gmail.com (+998911909888)

АННОТАЦИЯ

Мақолада В.М. Бескровныйнинг II томли «Хинди-русский словарь» лугатининг биринчи томида келтирилган тушунчалар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: Лугат, фразеология, соматик сўзлар, хиндий тили.

ANNOTATION

In the article by V.M. The concepts presented in the first volume of the II volume of the Beskrovny "Indo-Russian Dictionary" are analyzed.

Key words: Vocabulary, phraseology, somatic words, Hindi language.

Мақоланинг асосий мақсади В.М. Бескровныйнинг II томли «Хинди-русский словарь»¹ лугатининг биринчи томи юзасидан йиғилган хиндий тилидаги соматик лексемалар: **अंग-(c.)** (mc) 1) бадан; 2) бадан қисми, аъзо, орган; 3) қисм, бўлак; 4) соҳа; 5) восита; 6) томон, биқин; **ॐठा-(mr)** катта бош бармоқ (оёқ ёки қўлнинг); **ॐुली-(mc)** бармоқ; **ॐ्ख-**(mc) 1) кўз; 2) кўриш қобилияти; 3) қараш, нигоҳ; 4) ажрата олиш қобилияти (кимнидир, ниманидир); 5) кўз (картошканинг); 6) инганинг тешиги; **ॐ्ली-(mc)** бармоқ; **ॐ्ठ-**(c.)(mc) 1) бўйин; 2) томоқ; 3) овоз; **ॐ्धा-(mr)** елка; **ॐ्क्ष-**(c.)(mr) қўлтиқ; биқин; томон; **ॐ्दम-(c.)(mr)** 1) оёқ; оёқнинг пастки қисми; 2) қадам; **ॐर-(n)(mc)** 1) бел; 2) белбоғ; **ॐ्लेजा-(mr)** 1) жигар; 2) юрак; 3) кўкрак; **ॐ्ख-**(mc) қўлтиқ; **ॐ्न-**(mr) 1) қулоқ; 2) эшитиш; эшитиш обилияти; 3) даста (идиш, чойнак); **ॐ्हनी-(mc)** тирсак; **ॐ्दन-(n)(mc)** бўйин; **ॐ्ला-(mc)** 1) томоқ; 2) бўйин; 3) овоз; **ॐ्ल-**(mr) 1)

¹ В.М.Бескровный, Г.А. Зограф, В.М.Липеровский. Под ред. В.М.Бескровного. Хинди русский словарь. в 2-х томах. около 75 000 слов. Т I. – М.: Советская Энциклопедия., 1972. 905 с.

юз; 2) оғиз; **गुरदा -(n)** (*mr*) *анат.* 1) бўйрак; 2) жасорат; ботирлик; мардонаворлик; ботирлик; **घुटना-**(*mr*) тизза; **चेहरा-**(*mc*) юз; **छाती-**(*mc*) 1) кўкрак; 2) аёл кўкраги; 3) юрак; **जीभ-**(*mc*) 1) тил; **जिगर-**(*n*) (*mr*) 1) жигар; 2) юрақ, жон; 3) ботирлик, жасурлик; **ज़बान-**(*n*)(*mc*) 1) тил; 2) тил (нутқда); **टांग –** (*mc*) оёқ (сондан товонгача); **तन-**(*mr*) бадан; **दाँत-**(*mr*) 1) тиш; 2) appa тиши; **दिल-**(*n*) (*mr*) 1) юрак; 2) жон; **नस-**(*mc*) 1) қон томири; 2) мусқул; **नाक-**(*mc*) 1) бурун; 2) ғуур; иштирокида ясалган соматик фразеологизмларни тадқиқ этишга қаратилган.

Тадқиқот ишида шу нарса маълум бўлдики, соматик фразеологизмлар ясашда сўзлар фаол ва нофаол қисмларга ажратилди.

Фразеологизм ясашда энг фаол сўзлардан бири: **आँख-**(*mc*) 1) кўз; 2) кўриш қобилияти; 3) қараш, нигоҳ;

Фразеологизм ясашда фаол иштирок этадиган кейинги соматик сўзлар қаторини қуидагилар ташдил

кил этади: **कान-**(*mr*) 1) қулоқ; 2) эшитиш; эшитиш қобилияти; 3) даста (идиш, чойнак); *тадбҳава сўз*.

कलेजा-(*mr*) 1) жигар; 2) юрак; 3) кўкрак; *тадбҳава сўз*.

गरदन-(*n*)(*mc*) бўйин; *форсий сўз*.

छाती-(*mc*) 1) кўкрак; 2) аёл кўкраги; 3) юрак; *тадбҳава сўз*.

दाँत-(*mr*) 1) тиш; 2) appa тиши; *тадбҳава сўз*.

दिल-(*n*) (*mr*) 1) юрак; 2) жон;

नाक-(*mc*) 1) бурун; 2) ғуур; *тадбҳава сўз*.

Эндиликда ФБлар ясашда ўша китоб юзасидан йигилган нофаол соматик сўзлар кўриб чиқилади.

अंग-(*c.*) (*mc*) 1) бадан; 2) бадан қисми, аъзо, орган; 3) қисм, бўлак; 4) соха; 5) восита; 6) томон, биқин; *тадбҳава сўз*.

अँगूठा-(*mr*) катта бош бармоқ (оёқ ёки қўлнинг); *тадбҳава сўз*.

उँगली-(*mc*) бармоқ; тадбҳава сўз.

कंठ-(*c.*)(*mc*) 1) бўйин; 2) томоқ; 3) овоз; *санскрит сўз*.

कंधा-(*mr*) елка; *тадбҳава сўз*.

कक्ष –(*c.*)(*mr*) қўлтиқ; биқин; томон; *санскрит сўз*.

क़दम-(*a.*)(*mr*) 1) оёқ; оёқнинг пастки қисми; 2) қадам; *арабча сўз*.

कमर-(*n*)(*mc*) 1) бел; 2) белбоғ; *форсий сўз*.

қа́нх-(mc) қўлтиқ; *тадбҳава сўз*.

ку́хни-(mc) тирсак; *тадбҳава сўз*.

гала-(mc) 1) томоқ; 2) бўйин; 3)овоз; *тадбҳава сўз*.

га́л-(mr) 1) юз; 2) оғиз; *тадбҳава сўз*.

гу́рда -(n) (mr) *анат.*1) бўйрак; 2) жасорат; ботирлик; мардонаворлик; ботирлик; *форсий сўз*.

घुटना-(mr) тизза; *тадбҳава сўз*.

चेहरा-(mc)юз; *тадбҳава сўз*.

जीभ-(mc) 1) тил; *тадбҳава сўз*.

जिगर-(n) (mr) 1) жигар; 2) юрак, жон; 3) ботирлик, жасурлик; *форсий сўз*

ज़बान-(n)(mc) 1) тил; 2) тил (нутқда); *форсий сўз*.

टाँग – (mc) оёқ (сондан товонгача); *тадбҳава сўз*.

नस-(mc) 1) қон томири; 2) мускул; *тадбҳава сўз*.

Тадқиқ натижасида шу ҳодиса маълум бўлдики, соматик фразеологизмларни ташкил қилган соматик сўзлар этимологик (келиб чиқиши) жихатдан ҳар хил гурухларга мансубдир.

Умуман олганда, ҳиндий тили сўзлар йиғиндисида келиб чиқиши яъни этимологияси жихатидан алоҳида таснифга эга. Бу таснифга кўра сўзлар қуидагиларга бўлинади:

- Татсама **तत्सम**
- Тадбҳава (**तद्भव**)
- Ардҳа-татсам (**अर्द्ध-तत्सम**)
- Видеши (**विदेशी**)
- Деши (**देशी**)
- Бўлиён ки шабд (**बोलियों की शब्द**)

Татсама-ҳиндий тилида илдиз шаклида ишлатилган санскрит сўзларини англатувчи термин.

Санскрит тилидан бевосита адабий йўл орқали ўзлаштирилган ва қадимги имловий шаклини сақлаб қолган сўзлар. Бундай сўзлардан фойдаланиш сўз ясалиши эҳтиёжлари ўсган сари турли миқдорда кузатилиб, баъзиларда жуда ҳам кенг кўламда ривож топган. Шу жараёнида татсама (яъни “худди ўша” бошқача айтганда “санскритдек”) сўзлари ҳозирги ҳинд – орий тилларидан

фарқли ўлароқ санскрит тили фонетик ва баъзан грамматик қоидаларига бўйсунадилар.

Тадбҳава – бу типдаги сўзлар узоқ давом этган товуш ўзгаришлари мобайнида пракрит ва апабҳаранша босқичларидан ўтиб келган ва ушбу тиллар таркибидаги асосий қисмини ташкил этган. Мумтоз ҳинд тилшунослигида барча ҳинд орий тиллари санскритдан келиб чиқсан деб тан олинишига қўра, бу гурух сўзлари “тадбҳава” яъни “шундан пайдо бўлган” деган маънони билдиради.

Ардҳа-татсам – яъни “яrim татсама” Бу сўз гуруҳи мазкур икки гуруҳга нисбатан оралиқ ҳолатга эга бўлиб, бу гуруҳга санскритдан чиқиб, янги ҳинд-орий тиллар таъсири остида фонетик ва имловий жиҳатдан ўзгариб келган эски адабий тил ўзлашмалар киради. Кўп сўзлар татсама, тадбҳава ва ардҳа-татсаманинг уч шаклида учрайди, баъзиларида учала шакл ҳам мавжуд эмас.

Ҳинд тилидаги деярли барча феъллар “тадбҳава” сўзлари ҳисобланади. отларнинг кўп қисми эса “татсама” ва “тадбҳава” сўзларига тегишли, баъзи отлар ардҳа-татсам гуруҳига ҳам мансуб.

Видеши – четдан ўзлашган сўзлар. Ҳинdistонга қилинган кўплаб мустамлакачилик юришлари натижасида бу сўзлар миқдори кескин бойиб борган.

Деши – (маҳаллий, ерли) булар асосан санскрит билан таққосланганда тил тизимиға ёт бўлиб, баъзилари дравид ва мунда сарчашмаларидан, қолганлари эса келиб чиқиши номаълум бўлган сўзлардир. Миқдоран дешилар луғатда бениҳоя камчиликни ташкил этадилар.

Бўлиён ки шабд шева сўзлари.²

Асосий гуруҳни бу ерда тадбҳава сўзлари ташкил қиласди. Тадбҳава ҳиндий тилининг ўз лексикаси бўлиб, ишда ушбу сўзлар мазкур гуруҳни ташкил этди: **ॐठा, ॐुली, आँख, उँगली, कंधा, कलेजा, काँख, कान, कुहनी, गला, गाल, गुरदा, घुटना, छाती, जीभ, टाँग, दाँत, नस, नाक.**

Иккинчи ўринни эса кўплик жиҳатдан форс, араб ёки видеши гуруҳига мансуб сўзлар ташкил этади:

- a) араб сўзлари: **क़दम**
- b) форсий сўзлар: **کمر, گوردا, چهرا, جیگر, جہاں, دل**

Учинчи гуруҳни татсама (худди санскритдек) **अंग, क़ठ, कक्ष** сўзлари ташкил этади. Лекин тадқиқот жараёнида **कक्ष** сўзига В.М. Бескровныйнинг II

² Шоматов О.Н. Жанубий Осиё тилларига кириш. И қисм. – Т.: ТошДШИ нашриёти, 2003. –Б. 39.

томли «Хинди-русский словарь»³ луғатининг биринчи томи юзасидан изланганда ФБ учратилмади.

Юқорида фаол ва нофаол соматик компонентли сўзларнинг этимологик(тадбҳава, форсий, араб, санскрит) таҳлили кўриб чиқилди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, соматик сўзлар фаол ва нофаол қисмларга ажратилишида таҳлилга тортилган сўзлар ўрганиб чиқилди. Шу билан биргаликда мақолада ушбу сўзларнинг келиб чиқиши ҳам ўрганилди. Хинд тилидаги барча шеваларга тақсимлаб чиқилган юқоридаги сўзлар орасида кўпчилигини тадбҳава гурухига мансублари ташкил этди.

REFERENCES

1. Шоматов О.Н. Жанубий Осиё тилларига кириш. И қисм. – Т.: ТошДШИ нашриёти, 2003. –Б. 39.
2. English-russian dictionary. М. Русский язык 1981. – 343 р.
3. Бескровный В. М., Г.А. Зограф, В.М.Липеровский. Под ред. В.М.Бескровного. Хинди русский словарь. в 2-х томах. около 75 000 слов. Т I. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – 905 б.
4. Виноградов. В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – 209 с.
5. Кунин А.В. О фразеологической номинации. Фразеологическая семантика: – М.: Сб. науч. тр. 1983. – 231 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. 2-е издание. – М.: Academia., 2004. – 113 с.

³ В.М.Бескровный, Г.А. Зограф, В.М.Липеровский. Под ред. В.М.Бескровного. Хинди русский словарь. в 2-х томах. около 75 000 слов. Т I. – М.: Советская Энциклопедия., 1972. 905 с.